

DETERMINANTE ETNIČKE POSEBNOSTI BOSANSKIH MUSLIMANA U ESEJIMA AHMEDA MURADBEGOVIĆA

Književni opus Ahmeda Muradbegovića znatnim dijelom stoji u tijesnoj vezi sa njegovim esejima društvenog, kulturnog i političkog karaktera. Uvidom u ovaj vid stvaralaštva razotkriva se emocionalno-duhovna i estetska koherentnost Muradbegovićeve djela i svijet njegove umjetnosti, pretežno zaokupljen izražavanjem muslimanske stvarnosti u dramskom suprotstavljanju izazovima zapadnjačke civilizacije. Ovaj oblik stvarnosti u Muradbegovićevu djelu, neprekidno u doticaju sa njenim transcendentnim izvoristima, historijski lociranoj, u konkretnom slučaju, kao stvarnost jugoslavenskih, odnosno Bosanskih Muslimana, iskazuje se kao univerzalni model u raslojavanju, prinuđen na uzmicanje pred ekspanzijom zapadnjačkog modernizma, na samopotiranje vlastitog egzistiranja u formi zajednice vjernika koja povijest poima kao ispunjenje Božije promisli. Otuda u ovom djelu, kad je god u pitanju muslimanski svijet, i u poeziji, i u prozi i u drami dominira dramsko sučeljavanje svjetovnog i religijskog, svjetovnog - kao izvanjskog, stranog, i religijskog - kao samosvojnog, koje je, za razliku od hrišćanstva, određeno njihovim jedinstvom, i koje se, i kao takvo, u izmijenjenim društveno-povijesnim okolnostima, prema Muradbegovićevu mišljenju, uzaludno i nepotrebno suprotstavlja procesu modernizacije.

Posebno su, u tom smislu, indikativni Muradbegovićeve eseji posvećeni razmatranju muslimanskog pitanja, kao na primjer: *Problem jugoslavenske muslimanske izolacije*,¹⁾ *Karakter i život jugoslavenskih Muslimana*,²⁾ *Izolacija naših Muslimana*,³⁾ *O karakteru i psihi naših Muslimana*⁴⁾ *Etape*

1) Ahmed Muradbegović: *Problem jugoslavenske muslimanske izolacije*, Nova Evropa, III/1921, 4, 107-116.

2) Ahmed Muradbegović: *Karakter i život jugoslavenskih Muslimana*, Mlada Jugoslavija, I/1922, 2, 39-41.

3) Ahmed Muradbegović: *Izolacija naših Muslimana*, Slobodna tribina, II/1922, 122, 2.

4) Ahmed Muradbegović: *O karakteru i psihi naših Muslimana*, Gajret, X/1926, 6, 81-85; 7, 97-99; 8, 113-115; 10, 148-150; 11, 169-170; 12, 177-179.

razvoja naših Muslimana⁵⁾, Jugoslavenstvo i naši Muslimani⁶⁾ i O jugoslavenskoj muslimanskoj ženi.⁷⁾

Njihov je karakter, u odnosu prema cjelokupnom djelu, najpotpunije obrazložen u autorovoj izjavi da su u njegovim djelima s tematikom iz muslimanskog života izražene suprotnosti - smještene unutar ovog specifičnog muslimanskog svijeta - rezultat potiskivanja vjerskih razlika i uvjerenja da „književnost pripada narodu bez ograda“, jer su „sloboda, pravda, ljubav i dobrota zajednički ideal našega kao i svih drugih naroda“.⁸⁾ Osvrćući se na društvenu svrhu svojih djela s ovom tematikom, Muradbegović je posebno opravdavao vlastito gledište o potrebi muslimanskog uključivanja u tokove savremenog društvenog razvoja, i po cijenu odricanja od vlastitih civilizacijskih tekovina, vjerujući da modernizacija, građena na zapadnjačkim principima razvoja, neće dovesti u pitanje njihov identitet.

Muradbegovićev odnos prema problemu nacionalne identifikacije Bosanskih Muslimana najobuhvatnije je izražen u eseju *Problem jugoslavenske muslimanske izolacije* (1921). U jugoslavenskoj muslimanskoj „izolaciji“ on je sagledavao činioce bosanskomuslimanskog individualiteta, koji se ispoljava kao „corpus separatum“ ne samo prema našim narodima, „nego i prema samoj Turskoj Carevini“, historijski utemeljen bogumilskim naslijeđem i vlastitom bosanskom državnošću, s posebnim ustrojstvom političke vlasti.⁹⁾ U ovakvoj izolaciji, kojoj su pripisivane separatističke tendencije, Muradbegović je uočavao glavnu smetnju nacionalnoj unifikaciji u procesu prinudnog stvaranja „jugoslavenske nacije“. Osnovni su uzročnici jugoslavenske muslimanske izolacije (pod kojom je podrazumijevao nacionalnu posebnost Bosanskih Muslimana), prema njegovu opažanju, sadržani u slijedećim činiocima: historiji, porodičnom i socijalnom životu, te vjeri i kulturi u širem smislu. Nastanak ovako shvaćene izolacije, Muradbegović je opravdavao potrebom nužne odbrane njihova rasnog i nacionalnog bića. Usprkos ovakvom poimanju nacionalne identifikacije Bosanskih Muslimana, tvrdio je da je njena daljnja egzistencija „i suvišna i pogrešna“ i, pri tom, sumnjao u mogućnost muslimanske izdvojenosti u novim društveno-političkim i kulturnim uvjetima. Značajno je istaći da je i u ovim nepovoljnim uvjetima Bosanske Muslimane nazivao Bošnjacima i šire se zadržao na ispitivanju vjer-

5) Ahmed Muradbegović: *Etape razvoja naših Muslimana*, Riječ, 26/1930, 3, 2-6.

6) Ahmed Muradbegović: *Jugoslavenstvo i naši Muslimani*, Riječ, XXV/1929, 38, 7-8. - Novo doba, 11/1929, 95, 1.

7) Ahmed Muradbegović: *O jugoslavenskoj muslimanskoj ženi*, Vijenac, II/1924, III, 9, 286-288.

8) Ivan Bošković: *Između pozornice i zavičaja. Razgovor s dubrovačkim književnikom Ahmedom Muradbegovićem povodom 70-godišnjice života*, Slobodna Dalmacija, XXVI/1968, 7408, 7 (25. XII)

9) Vidi bilješku 4, br. 10, str. 149.

skog i rasnog faktora u njihovoj nacionalnoj identifikaciji. I pored naglašenog isticanja rasne uloge u „nacionaliziranju“ islama, Muradbegović je, ovom prilikom, svoj sud o udjelu islamskog faktora sveo na ocjenu u kojoj je istakao da se „muslimanski dio našega naroda“ u doba Osmanskog imperija u islamskoj vjeri „potpuno snašao“ i u njoj „izgradio samostalno i svojevoljno“, jer je ona „produkt njegova duha i slika njegova karaktera“, „djelo njegove izolacije, usud njegova mentaliteta, kalup njegova bića i sadržaj njegova života; tvrđava za kojom stoji njegov individualitet, snaga njegove otpornosti, garancija njegove egzistencije“, „njegova djedovina, i njegova djetetovina“, „tvorac njegove kulture, njegove pjesme i njegove umjetnosti“, „njegova nacija i njegova otadžbina“, jedina kadra „probuditi njegovu veličinu, stvoriti njegovu slavu“ i „srušiti i proširiti granice njegove izolacije“. ¹⁰⁾ U eseju *Etape razvoja naših Muslimana* (1930) Muradbegović se bavio pitanjem nacionalnog razvoja Bosanskih Muslimana u razdoblju koje obuhvata vrijeme austrougarske okupacije i prvu deceniju južnoslavenske državne zajednice, nakon ujedinjenja 1918. godine. Postosmansko razdoblje njihova narodnog i nacionalnog razvoja Muradbegović je podijelio u tri osnovne periode: izaokupacionu vjersku periodu, periodu regionalnog hrvatskog i srpskog nacionalizma i periodu jugoslavenskog nacionalizma. Cijelo ovo razdoblje označio je kao „zaokretanje od Istoka prema Zapadu, od stare orijentalne civilizacije i kulture prema novoj aktivnoj i stvaralačkoj kulturi Zapada“. ¹¹⁾ U odsustvu jasnijeg i dubljeg uvida u stanje islamske dekadanse, koja je uzrokovana potiskivanjem društvene dimenzije islama, preporučivao je potpunu asimilaciju muslimanskog svijeta sa zapadnom civilizacijom i kulturom. Rukovođen takvim shvatanjem, u klimi dezorijentiranosti muslimanskih naroda, pristupio je razmatranju prve periode, kao faze, koju, prema njegovu opažanju, karakterizira odbijanje zapadnjačke civilizacije i kulture, snažan emocionalno-psihološki otpor procesu evropeizacije bosanskomuslimanskog društva, s posebnim naglaskom na status muslimanske žene u novim društvenim uvjetima, proces muslimanskog izoliranja i odbrambeno zatvaranje u okvire bošnjačkog nacionalizma, koji se suprotstavljao srpskim i hrvatskim tendencijama u nacionalnom razvoju Bosanskih Muslimana. Drugu periodu, koja je prethodila „epohi jugoslavenskog nacionalizma“, prema Muradbegovićevoj ocjeni, odlikuje veći stupanj umjetničke aktivnosti nego u prvoj, iako su njeni glavni nosioci (S. Bašagić, O. Đikić, Karabegovići, E. Mulabdić, O. N. Hadžić i H. Kreševljaković) svoje stvaranje zasnivali na duhovnoj osnovi vjerske izaokupacione periode. ¹²⁾ Treću periodu jugoslaven-

10) Vidi bilješku 1, str. 112.

11) Vidi bilješku 5, br. 3, str. 2.

12) Ibidem, 5.

skog nacionalizma označio je kao najznačajniju za njihov kulturni i socijalni razvoj, linijom ondašnjeg ideološkog opredjeljivanja, koje je bilo u funkciji odnarođivanja i asimilacije Bosanskih Muslimana. U ovoj periodu izdvojio je samo imena H. Huma, književnika, i O. Mujadžića, slikara.¹³⁾

U eseju *Karakter i život jugoslavenskih muslimana* (1922) Muradbegović će, usprkos svom zauzimanju za integralno jugoslavenstvo među muslimanskom inteligencijom, ipak konstatirati da su Bosanski Muslimani „nacionalnom fizionomijom najizrazitiji tip našega naroda“, koji je „u svojoj zaćahurenoj konzervativnosti saćuvao najćišće narodne tradicije, obićaje i karakter“. ¹⁴⁾ I u svom osvrtu na ćlanak H. Ajanovića *Izolacija naših Muslimana* (1922), objavljen u Pravdi 1922, Muradbegović ćće tvrditi da je muslimanska izolacija, u svom negativnom odrećdenju, za razliku od izolacije ostalih naroda, obuhvatnija, jer se svojim socijalnim, kulturnim, vjerskim i politićkim karakterom suprotstavlja stvaranju „jugoslavenske nacije“. ¹⁵⁾ Na putu ostvarivanja jedne ovakve unitaristićke koncepcije nacionalnog asimiliranja Bosanskih Muslimana i njihova prinudnog integriranja u krug zapadnjaćke civilizacije, Muradbegović je u prvi plan isticao muslimansko ųensko pitanje. ¹⁶⁾

Za razliku od navoćdenih eseja, pisanih u ovom smislu, kao i u nekim kasnijim (*O ųeni i muslimanskom drućstvu* (1926) ¹⁷⁾ i *Problem akcije i reakcije u savremenom muslimanskom drućstvu* (1930) ¹⁸⁾ u kojima je islamska dimenzija bosanskomuslimanske zasebnosti stavljana u negativan kontekst, u literarno nadahnutijim esejima (*O karakteru i psihi naših Muslimana* i *O jugoslavenskoj muslimanskoj ųeni*) priznaćvao je da „emancipacija ili joć joć bolje abdikacija od sviću starih vrijednosti nije ni potrebna ni korisna“. ¹⁹⁾ Pri tom je posebno isticao bogumilsko-islamsku prirodu njihova karaktera, „prejaki osjećaj ponosa i osjećaj gospodstva, ųto u njihovoj tućnoj sadašnjici zvuće kao ironija“, „prejaki individualizam, koji je zapravo koncentracija sviću njihovih nacionalnih, socijalnih i religioćznih osobina i svojstava“. ²⁰⁾

Ovakvim pristupom nacionalnom razvoću Bosanskih Muslimana Muradbegović nije mogao dublje rasvijetliti povijesni karakter njihova nacionalnog bića. Izvan evropskog Zapada i njegova oponaćanja, kojem je suprot-

13) Ibidem.

14) Vidi biljećku 2, br. 2, str.40.

15) Vidi biljećku 3, br. 122, str. 2.

16) Ahmed Muradbegović: *Problem jugoslovenske muslimanske ųene*, Nova Evropa, IV/1922, 1, 3-9.

17) Ahmed Muradbegović: *O ųeni i muslimanskom drućstvu*, Gajret, X/1926, 1, 1-3.

18) Ahmed Muradbegović: *Problem akcije i reakcije u savremenom muslimanskom drućstvu*, Gajret, X/1930, 2, 18-20; 3, 36-37; 4, 50-52.

19) Vidi biljećku 4, br. 12, str. 178.

20) Ibidem, 11, 169.

stavljao imitiranje islamske prošlosti, nije nazirao nikakve mogućnosti prevladavanja dekadanse islamskog svijeta, izložena represiji materijalne i kulturne kolonizacije od strane zapadnih zemalja, krajem XIX i početkom XX stoljeća. Otuda i u ovoj grupi eseja dominira analitički pristup problemu dekadanse Bosanskih Muslimana. Bez ulaženja u njene dublje uzroke, Muradbegović se, prije svega, oslanjao na opisivanje njihove „izolacije“ i „zatvaranja“. On je ovu zatvorenost razotkrivao u porodičnom krugu, u zasebnim sferama tzv. muške i ženske kulture, u prirodnim razlikama između muškarca i žene, koje potječu iz potrebe za komplementarnošću, u specifičnim odlikama slavenske muslimanske žene i autohtonom karakteru ovog naroda. Jaz između Istoka i Zapada objašnjavao je na primjeru razlikovanja zapadne i muslimanske žene slavenskog porijekla:

„Ipak među ovim dvjema ženama postoji u mnogo čemu i vanjska i unutarnja razlika. Vanjska razlika je u tome, što je slavenska Muslimanka isto kao i Orijentalica isključena iz ljudskog društva, dok zapadna žena to nije. Unutarnja razlika je u tome, što se pod ovakvim različitim okolnostima u slavenskoj Muslimanki razvio jedan čisto oprečan mentalitet, jedna introspektivna natura, dok je zapadna žena i svojim unutarnjim životom orijentisana prema vani, prema društvu i općenito prema cijelom socijalnom i kulturnom životu.“⁽²¹⁾

U brižljivo građenim usporedbama između muslimanske i zapadne žene Muradbegović izdvaja kod slavenske muslimanke vrline ženstva, materinstva i psihe „kojoj je, kao ženi, prirođena čednost, senzibilitet i ljubav“.⁽²²⁾ „I ona je - ističe Muradbegović - svu svoju duševnu snagu trošila samo u tu svrhu, jer joj je svaki drugi cilj bio nepristupačan i nemoguć. I u tome krugu je ona sebe izgradila do takvoga savršenstva, koje joj daje apsolutnu premoć nad zapadnom ženom. Njezino ženstvo je toliko opjevana i još nikad neizrečena pjesma sevdaha, ljubavnoga zanosa i bola, koga za sobom nose svi veliki i istinski zanos. I ja mislim, da u nijednoga naroda nema tako jakog, velikog i požrtvovanog ljubavnog zanosa, kao u naše slavenske muslimanke. Treba poznavati tu ženu u času, kad istinski ljubi, pa da se čovjek uvjeri, kako je neobična i snažna i kako je velika ta žena, koja je inače toliko čedna, sramežljiva i tiha da se sama svoga glasa i svoga hoda plaši. Nema zapreke na svijetu, koja bi je smela u njezinim osjećanjima, pa čak ni sama smrt. Tu razum prestaje i javlja se ono praiskonsko božansko u čovjeku, što ga je i uzdiglo do savremene veličine zemaljskoga čara, javlja se čist, kristalizovani osjećaj.“⁽²³⁾ Na drugoj strani, kod otuđene zapadne žene zapažao je rafiniranu, proračunatu nježnost i ljubav, izvodnjenu, zbog nesmetanog vođenja, nas-

21) Ibidem, 6, 84.

22) Ibidem.

23) Ibidem, 84-85.

pram ašikovanju koje je kod Muslimanki „čisti ekstrakt ovih osjećaja i njihove ljubavi“.²⁴⁾

U eseju *O karakteru i psihi naših Muslimana* (1926) Muradbegović je zastupao tezu o dvosložnosti bosanskomuslimanske narodne kulture, u „internom“ i „eksternom“ smislu, i naglasio značaj njihova slavenskog duha, prenaplašen individualizam i zasebnost rasne i nacionalne kulture, koja se ispoljila u specifičnom karakteru bogumilske crkve. Odlike bogumilsko-islamskog prožimanja, bitno su doprinijele, prema njegovu shvatanju, produbljivanju razlika između bosanskomuslimanske i zapadnjačke kršćanske žene. I u eseju *O jugoslavenskoj muslimanskoj ženi* (1924) ponovo je isticao zasebnost Bosanskih Muslimana u kulturnom, političkom i socijalnom smislu, ostvarenu u toku sedmostoljetne izolacije. Njihovo duhovno orijentiranje prema Istoku i „islamsko-arapsko-turskoj kulturi“, nakon islamizacije, uspoređivao je sa hrvatskom i srpskom orijentacijom prema „latinsko-germanskoj“ i „rusko-bizantijskoj kulturi“. Ovim je povodom, u izlaganju sa egzotičnim, neprimjerenim poimanjem harema, opravdavao vidove njihova porodičnog, socijalnog i kulturnog života:

„Jugoslavenski su muslimani učinili jezgrom svoje vjere ono, što je najviše pogodovalo njihovoj slavenštini, čovječnosti i čovjekoljubivosti. Oni su, istina, zatvorili svoje žene, svoje sestre i kćeri u harem, obukli su im nošnju, koja će im i vani u životu sačuvati tu haremsku formu, ali oni to nisu učinili iz sebičnosti, kao što to ni sam islamski običaj nije htio da čini, nego zato, da uzdignu kult familijarnog života do najviše etičke i moralne tačke i da u jednom barbarskom vremenu, koje je na Balkanu vladalo sve do nedavnih dana, zaštite svoj ideal od sviju nepodopština, koje sa sobom nose turbulentne prilike i ratničke najezde sa sviju strana.“²⁵⁾

Dalje je tvrdio da je slavenska muslimanka „uživala potpunu zaštitu sa strane muškarca“, da se iznad svega uzdizala njezina čast i da se u slavenskom muslimanskom haremu nikad nije mogla razviti poligamija, zanemarujući, pri tom, činjenicu da je islam uistinu nije ni uveo i da je u posebnim historijskim uvjetima efikasno ograničio njeno djelovanje, na način koji je čini teško održivom. Vjerovao je da rješavanje ženskog aspekta muslimanskog pitanja ne smije biti u opreci sa odbranom ženina dostojanstva od regresivnih procesa koji su je već tada svodili na predmet najbezobzirnijeg manipuliranja. Iako se zauzimao za promjenu ženina položaja u savremenom društvu, nije prihvatao izjednačavanje muškarca i žene u smislu kojim se potiru prirodne psiho-fizičke razlike među njima. Borio se za očuvanje prava na razliku. Polazeći od stanovišta da različite funkcije muškarca i žene ne treba prihvatiti kao antagoniste, protivno volji Božijoj, već kao komplementarnosti,

24) Ibidem, 85.

25) Vidi bilješku 7, str. 286.

Muradbegović je na ovom islamskom principu zastupao tezu da je muslimanska porodica, zahvaljujući ženinoj ulozi u porodičnom životu i formiranju „opće narodne kulture“, osnovni konstitutivni elemenat jugoslavenske muslimanske zajednice.

Za razliku od većeg dijela prethodnih eseja, u prikazu studije Čedomira Mitrinovića *Naši Muslimani* (1926)²⁶⁾ i eseju *Prabiće Bosne* (1943),²⁷⁾ Muradbegović naglašenije ističe udio bogumilske komponente u procesu etničkog formiranja Bosanskih Muslimana. U eseju *Prabiće Bosne* Bosanske Muslimane je nazivao Bošnjacima i pri tome opširno razlagao njihovo bošnjaštvo. Islamsku dimenziju bošnjaštva sveo je u nacionalni okvir, vjerujući da narodnosni princip njihove identifikacije nije u suprotnosti sa islamskom pripadnošću, jer je u bošnjačkom prabiću ovog naroda, s dimenzijom „osmanlijsko-islamskog identifikovanja vjere i nacije“, nazirao činioce njihova razaznavanja u odnosu na druge narode u višekonfesionalnoj Bosni.

Aktualiziranje muslimanskog pitanja u međuratnom periodu potjecalo je, uglavnom, iz novonastalih društveno-političkih promjena unutar Kraljevine Jugoslavije. Zanemarivanjem konkretnih društveno-idejnih i političkih mijena u savremenim jugoslavenskim društveno-ekonomskim okolnostima i isticanjem evropskog kulturnog konteksta kao ključnog i gotovo jedinog činioca koji ima presudnu ulogu u rješavanju ovog pitanja, Muradbegović se i svjesno udaljavao od mogućnosti iznošenja vlastitog stava prema političkoj, društvenoj i ekonomskoj praksi jugoslavenske stvarnosti. U složenim međunacionalnim odnosima i zaoštrenim društveno-ekonomskim protivurječnostima nije zapažao značaj muslimanske opozicione djelatnosti u vidu kulturno-političkog objedinjavanja socijalno heterogenih slojeva muslimanskog društva, kao što je to činila Jugoslavenska muslimanska organizacija, niti se u bilo kom vidu politički i književno deklarirao na liniji Kikićeva Putokaza krajem tridesetih godina.

Muradbegovićeva opažanja o Bosanskim Muslimanima, izražena rječnikom kulturne publicistike, i zasnovana u velikoj mjeri na nedoumicama međuratne društveno-političke stvarnosti, promatrane u evropskim kulturnim i civilizacijskim okvirima i globalnom kontekstu islamske kulture, ulazila su bitno i u njegovo ukupno književno stvaranje, progovarajući u njemu jezikom umjetničke istine saobrazne doživljaju samog bića ovog naroda.

26) Ahmed Muradbegović: Č. Mitrinović: *Naši Muslimani*, Vijenac, IV/1926, VI, 1-2, 44-46.

27) Ahmed Muradbegović: *Prabiće Bosne*, Hrvatska misao, I/1943, 1-2, 4-7.

**DETERMINANTS OF THE SPECIFIC ETHNIC
CHARACTERISTICS OF BOSNIAN MUSLIMS IN THE
ESSAYS OF AHMED MURADBEGOVIĆ**

Beside his work in poetry, fiction and drama, the essays of Ahmed Muradbegović, discussing the social and cultural development of Bosnian Muslims in the contemporary social circumstances dominated by the Western civilization, are especially significant within his journalistic and critical works. He pointed out the necessity of the participation of Muslims in the contemporary social trends, believing that the modernization on Western basis does not question their identity. In the Yugoslav „isolation“ in the period between the two wars, he perceived the factors of the individuality of Bosnian Muslims, which according to Muradbegović, is manifested as „corpus separatum“. He studied in detail the religious and racial factors of the national identification of Bosnian Muslims. The factor of belonging to Islam in the non-Western sense, Muradbegović defined as one of the components of the national being, believing at the same time, that this factor does not dispute the national identity of the people and the multi-confessional character of Bosnia. The essays that discuss the female aspect of the Muslim question are „the most convincing“ part of Muradbegović's work. Among all his essays, these are in the closest connection with his poetic, fictional and dramatic opus, and in them the emotional, spiritual and aesthetic coherence of his work is most evident.